

Паростки європейського протестантизму у Великому князівстві Литовському (XIV – поч. XVI ст.)

Досліджено шляхи та передумови проникнення раннього протестантизму на терени Великого князівства Литовського. Висвітлено полеміку православно-католицького спрямування супроти протестантизму. Доведено, що ранні протестантські рухи посягли на Україні плідні ідеї: звернення до живої мови її народу як мови релігійної освіти, виховання, тлумачення Святого Письма.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, Польща, Волинь, православ'я, ранній протестантизм, гусизм, чеські брати, лютеранство.

Занепад Галицько-Волинського князівства призвів до епохальних змін: із цього часу українські землі більше не становитимуть серцевину важливих політичних об'єднань, а доля населення України, за винятком кількох коротких періодів національного самоствердження, вирішуватиметься у Варшаві, Москві чи Відні. З культурної та релігійної точки зору статус України занепадатиме до рівня периферійної провінції, а її еліта асимілюватиметься з культурою, релігією та політичними системами чужоземних володарів. Після смерті останнього князя галицько-волинської династії західноукраїнські землі стали легкою поживою для ворога: майже 80 років титул володаря українських земель належав монголо-татарам. Україна, наче дозрілий плід, чекала наступного завойовника.

Першими, хто скористався цією можливістю, були литовці. Полоцьк, Вітебськ, Смоленськ (т. зв. Чорна Русь), Північна земля, Волинь, Поділля та Київ входять до складу могутнього Великого князівства Литовського, а Червона Русь у 1340 р. при Казимирі Великому приєднується до Польщі. Таким чином, підпорядкувавши велику частину Білорусії та України (приблизно половину земель Київської Русі), Велике князівство Литовське стало найбільшим у Європі.* Більш тривалий і всеохоплюючий вплив на долю українців справила експансія Польщі, початок якій поклав Казимир Великий (1320-1370), відновивши середньовічну польську монархію. У просуванні на схід короля підтримувало три сили: магнати Південно-Східної Польщі, сподіваючись поширити свої володіння вглиб

* О. Субтельний застерігає від помилкового уявлення стосовно захоплення литовцями українських земель як тотального нашествия лютих орд чужинців. До опису цього цілеспрямованого процесу він застосовує такі слова, як «проникнення», «включення», «приєднання» [18, 98].

білоруських та українських земель; католицька церква, яка прагнула здобути новонавернених; багаті міщани Кракова, бажаючи підпорядкувати собі важливі торгові шляхи в Галичині. Проголосивши себе «щитом християнства», поляки, частково з переконання, а частково з метою заручитися підтримкою папи, зображали своє просування на схід як хрестовий похід проти язичників-литовців і схизматиків-православних українців.*

Навіть розподіл у 1458 р. митрополії всієї Русі і утворення окремої Київської митрополії відбувся з ініціативи польського та литовського урядів. Відтак незадоволення в українських та білоруських землях в цей час церковною залежністю від Москви було викликано, головним чином, політичними причинами. Але не можна не констатувати і незадовільний стан церкви в цих землях як наслідок підпорядкування московським митрополитом. Останні мало турбувалися про ці єпархії і бачили в них лише засіб для розв'язання політичних питань, що виникали перед Константинопольським патріархатом, московською великокнязівською владою і митрополічною кафедрою, а крім цього, розглядали їх як джерело свого матеріального прибутку. В результаті українсько-білоруські єпархії були у занедбаному стані: 1371 р. патріарх Філофей писав митрополиту Олексію: «Почув я, що ти дбаєш не про всіх християн своєї митрополії, але затвердився в одному місці – Москві, а всі інші залишив без пастирського нагляду» [16, додаток 22]; 1378 р. Кипріяні в своєму листі до Сергія Радонезького пише, що на Волині Володимирська єпархія вже не один рік без єпископа [17, додаток 20].

Більшим лихом для волинян було те, що Великі князі Литовські, а згодом польські королі, присвоїли собі «право подавання», тобто роздавання церковних посад. Кандидати на єпископство та архімандритство за гроші отримували від князів і королів «подання» на ці посади. Хто більше платив за «чолобиття» або більше чимось прислужився королю, той і одержував вищу церковну посаду та високий духовний титул. Посади єпископів і архімандритів посідали люди, котрі не тільки не мали духовного покликання, а навіть нехтували традиційним церковним висвяченням. У цій атмосфері розквітала неприхована симонія (торгівля духовними посадами), непотизм (протекція на заміщенні вакансій у церкві), моральна розпуста духовенства від низу до верху, повна недбалість у виконанні пастирських обов'язків. Митрополит Макарій з боєм констатує: «Головні вожді церви, її архіпастирі, утративши свою значимість як пастирі в очах своєї пастви, тільки за іменем і зовнішнім одягом були духовними сановниками. А на – справді вони були світськими панами, жили й поводитися як пани, турбувалися лише про власні маєтки та інтереси, через що вели постійну боротьбу як між собою, так і з своїми мирянами, здобували монастирі, переходили з однієї кафедри на іншу, багатшу й готові були жертвувати всім, навіть вірою» [14, 129]. У XV столітті єзуїт Бенедикт Гербест, описуючи становище «дурної й нужденної Русі», писав: «Так от і від греків, а з ними і від Русі Бог все відібрав. Не мають ані пам'яті, щоб уміти «Отче наш» та «Вірую в Бога», ані розуму, щоб добачити спасенні речі, ані доброї волі, аби добре жити. Щодо тайн, то вони убивають душі малих дітей, не маючи єпископського миропомазання, ані не знають, що

* Для порівняння: на кінець 30-х років XIII ст. за даними літопису у Південно-Західній Русі діяли 5 православних церковно-адміністративних областей – єпархій: Галицька, Володимир-Волинська, Перемишльська, Угрівська (Холмська), Турівська [2, 8].

таке правильне відпущення гріхів. При тілі Христовім впадають в ідолопоклонство, в супружестві – в явне чужолозтво. Про характер тайни ані не питай їх. Боже, змилуйся над ними і відбери сліпих вождів» [6, 256-257]. Візантійський історик Никифір Григора, характеризуючи світовий стан християнського життя, загальний занепад моральності пояснює відсутністю вчення народу по оселях, у сімейному колі, через священників: «Душі усього християнського світу блукають як по непролазній та безводній пустелі. Безсовісність дійшла до того, що за один обол дають з однієї та другої сторони страшні клятви, які не посміє навіть передати перо письменника. Усе злилося у байдужу масу; люди впали у безтямний стан не стало людини, яка могла б сама вирішити, що корисно і якими ознаками відрізняється благочестя від безчестя» [19, 310].

На теренах Великокого князівства Литовського протестантизм почав проникати у 30-х роках XVI ст. До 30-40-х років XVI століття зафіксовано існування інших протестантських осередків, однак конкретних даних стосовно їхнього членства та характеру діяльності не збереглося. І. Власовський зазначає, що: «Ніде в Європі не було стільки протестантських гуртків, як в Польщі» [5, 225]. Польський хроніст реформаційних рухів Анджей Венгерський наводить дані про існування XIV ст. вальденсів у Чехії, Моравії, Сілезії, Польщі, згадуючи про викриття інквізицією 1330 року цілої колонії прихильників цього раннього євангельського руху у передмісті Кракова [13, 52]. 1534 року Острозький літописець згадує секту «новокрещенцов, которії бул головою Ганусь, кравець, менился кролем изра[іль]ським, а товариш его звался духом святым» [15, 386]. Вже у XV столітті мешканці Західної України були знайомі з працями західноєвропейських реформаторів, що потрапляли сюди через Польщу та Чехію. Наприклад, праці Джона Вікліфа переклав з чеської мови на польську студент Краківського університету гусит Андрій Галка з Добчина [13, 54]. Відомо, зокрема, про громаду анабаптистів, яка у 1536 році існувала у Володимирі-Волинському [9, 85]. Цікавою є інформація одного із польських полемістів, який, перераховуючи багаточисельні секти, які виникли в Литві у 60-ті роки XVI ст., згадав й «антидафоритів», які відкидали усі церковні ритуали [11, 68].

Відомості про **чеських братів** в Україні неповні. Фактично тут не існувало їхнього церковного центру, а діяли малочисельні групи віруючих. Імпонуючи слухачам суворістю своїх поглядів і братським єднанням у дусі вчення Христового, вони зуміли придбати багатьох послідовників. Після взяття королем Фердинандом повсталої Праги, чеські брати були засуджені в особі найбільш активних своїх представників на вигнання з Чехії. Біля тисячі їх осіло у 1548 році в Польщі, яка, за висловом І. Власовського «нагадувала озеро, до якого вливались численні води, що без помітного відпливу марно вивітрувались» [5, 223]. Тут, завдячуючи своїй досвідченості у пропаганді, наявності готових проповідників, а також «викликаному реформаційному релігійному бродінню» відразу стають на чолі. Гусизм особливо буйно розростається у Великій Польщі. Тут у ряди чеських братів стають відомі феодали: Остророги, Лещинські, Кротовські, Опаленські, Липські, Оржельські та інші. Одночасно чеські брати знаходять собі послідовників і у східних областях держави. В Галичині їх вчення приймають Горайські (давній православний рід). Зустрічаються відомості і про гуситів у колі Яна Спитки з Мельштина, володаря селищ та містечок в Галичині.

За твердженням Б.Н.Лесявського, видно, що: «Апогею своїх успіхів чеські брати досягають у Польщі у 1555 році, коли до них з проханням про унії звертаються представники усіх Реформаційних Церков у Малій Польщі» [11,361]. Чеські брати заперечували поклоніння святим, мощам, необхідність індульгенції, пишного богослужіння, наполягали на участі всіх віруючих в обряді евхаристії, заперечували станова нерівність, проповідували поділ майна і бідність, наполягали на непротивленню злу і відмові від державної та військової служби, одними з перших проводили богослужіння чеською і польською мовами. Зроблений ними переклад Біблії, (так звана «Кралицька Біблія»), покладена в основу чеської літературної мови. Першим суперінтендантом братства на теренах польсько-литовської держави був Юрій Израель, останнім – Ян Амос Коменський (1592-1670 р.р.) – видатний польський педагог, мислитель.

Яскравою постаттю чеського братства є Іван (Ян) Рокита. Отримавши освіту у Германії, Рокита добре знав латинську, німецьку і слов'янську мови, володів мистецтвом оратора і неодноразово приймав участь у різних суперечках стосовно віри. У складі посольського каравану Сигізмунда – Августа до Росії, 1570 року відвідав Москву у якості протестантського пастора для звернення богослужіння. 10 травня 1570 року у Москві у царських палатах, в присутності королівських послів та російських бояр та духівництва, відбувся диспут між Іваном Грозним та Яном Рокитою. Іван Грозний дійсно цікавився протестантською догматикою і намагався скласти власне враження про неї. За вказівкою царя пастор Коле письмово виклав Грозному сутність вчення Англіканської церкви, інший полонений священник підготував для Грозного твір, відомий як «Відповідь кокенгаузенського пастора». Історики вказують, що деякі проповідники спонукували царя до прийняття «Аугсбурзького віровизнання», а лютеранин Єлисей Бомелій, охарактеризований Карамзіним як «зłodий, негідник та бродяга», «полюбився царю своїми кознями... аби догоджати нещасній прихильності душі Іоановій», заледве не відвернув царя від православ'я [10, 358]. Цілком можливим є той факт, що протестанти тішили себе надією навернути царя та його оточення в лютеранство. Іноземні послы неодноразово оповіщали у своїх листах на батьківщину, що Іван IV, можливо, прийме євангеліцьку віру і є «для того усяка надія» [12]. Хоча історії протестантизму в Росії відомі інші випадки ставлення Івана Грозного до євангеліцьких священників: коли у м. Кокенгаузені лютеранський пастор порівняв Лютера з апостолом Павлом, цар вдарив його хлистом по голові; другого пастора, Фому, односторонця оголошеного єретиком монаха Феодосія Косого, він наказав втопити у Двіні [1, 406].

Оскільки центральним питанням діяльності посольства став релігійний диспут, цар приступив до бесіди з Рокитою, отримавши спочатку усні, а потім детальні письмові відповіді на 10 запитань, що стосувалися основних положень протестантизму – оправдання вірою, значення добрих справ, відношення до Святого Письма та до Переказів, пости, шанування ікон, монашество, шлюб, культ святих тощо. У присутності багаточисельної свити цар гнівно нападав на основні положення лютеранства, задавав каверзні запитання, але пообіцяв Рокиті великі подарунки, якщо той зможе твердити доказами усунути усі сумніви, пояснити заплутане, внести світло у те, що здається темним. Карамзін так описує ці події: «Рокита сидів перед ним на піднесеному місці, застеленому багатими килимами; говорив сміливо, оправдував догмати аугсбурзького сповідання, удостоївся

знаків царської прихильності» [10, 519]. Усна полеміка переросла в обмін листами. Отримавши виклад промови Рокити на папері, Іван Грозний написав спростування під заголовком «Відповідь государя», датоване 18 червнем 1570 року. Називаючи Лютера людиною «свирепою», люто змінивши вчення Христове, Грозний достатньо детально розглянув усі особливості лютеранського віровчення, використовуючи багаточисельні цитати з Писання. Чотирнадцятий розділ царського твору найсуворіше забороняв Рокиті та його одновірцям поширювати своє вчення в межах Московської держави [3].

Відповідь царя Івана Васильовича Грозного сьогодні відома у трьох списках повної редакції і одному списку скороченої редакції, підписаної псевдонімом Грозного – «Парфеній Юродивий». Це один із небагатьох творів Івана Грозного, що дійшли до нас у рукописах XVI століття (два списки) і є значним аргументом у полеміці про оригінальність творчої спадщини Івана Грозного. Крім того, існує латинський переклад відповіді Грозного, здійснений незабаром після отримання послання литовським протестантом Ласицьким. Російський текст відповіді Грозного (обидві редакції) був виданий чотири рази: два рази по стародавньому списку Холмської духовної семінарії, сьогодні зберігається у Гарварді; один раз О. Поповим згідно власного списку (Російська Державна Бібліотека, фонд 236, № 19), також XVI століття, і коротка редакція – по списку із зібрання Уварова. Відповідь Рокиті виділяється з інших творів Івана Грозного перш за все тим, що це відмінний за жанром та тематикою твір. Жанр (суперечки про віру) і тема твору (заперечення протестантських догматів та захист православ'я) диктують автору і тональність послання, і певний характер використання у суперечці аргументів. Іван Грозний при написанні своєї відповіді опирався на письмове джерело – запис мови Івана Рокити, звідси у тексті досить часто зустрічаються посилання на зразок: «*Да писал еси так...*», «*А что еси писалъ...*» тощо. У той же час у творі чітко витримана усна природа жанру суперечки про віру: на кожну тезу опонента Грозний подає антитезу та її розгорнуто обґрунтування. Відповідь Рокити характеризується багатьма якостями яскравого індивідуального стилю Грозного. Як і у переписці Івана Грозного із Андрієм Курбським, тут наявні і іронічне відношення до співбесідника, і дошкульні вислови, усі, однак, запозичені із Святого Письма – «онагр», «аспид», «козлище» тощо; і суміш високих урочистих слів із простонаріччям.

І все ж таки найяскравішою рисою стилю відповіді є повна відповідність Івана Грозного якості письменника та особистості. Адже тут відкриваємо для себе Івана Грозного не тільки як правителя держави, але й як захисника і проповідника православ'я, тому у тексті не знаходимо самоприниження, юродства, але переважає повчальний тон наставника у вірі. Підсумовуючи суперечку Івана Грозного з Іваном Рокитою, слід підкреслити тенденційне відстоювання думки про перевагу православ'я над протестантизмом. Усе друге слово царя повністю присвячене запереченню протестантського невизнання святого Передання, тобто праць отців церкви та постанов Вселенських Соборів. Обговорюючи ці важкі питання, Грозний ще раз демонструє свою освіченість та прекрасне знання Слова Божого, патристики, історичної літератури, агіографії. У його аргументах зустрічаються цитати із Нового Заповіту з описами історичних персонажів, взятих із Хронографів, літургійні тексти та апокрифічні легенди, звернення до старозаповітніх реалій та життя візантійських святих. Особливо яскраво ця

тенденція відображається у розділі про шанування ікон. Тут Грозний як автор характеризується знанням практично усіх візантійських та російських джерел, присвячених цьому визначному для православ'я питанню. Необхідно підкреслити, що усі тексти, до яких звертається Іван Грозний для аргументації у захист шанування ікон, пізніше ввійшли у склад «Збірника про шанування ікон», датованого 1642 роком, одного із перших видань Московського Друкованого Двору.

Знаковою постаттю для України був і суперінтендант Теофіл Симон Турновський (1544-1608 р.р.) – колишній студент Краківського і Віттенберзького університетів, автор твору «Дзеркало віри християнської в Польщі» (Вільно, 1594), активний діяч на численних міжпротестантських синодах, один з перших натхненників екуменізму (руху за об'єднання християнських церков), який він розглядав як широкий союз усіх протестантських течій з православною церквою у Речі Посполитій. Турновський виступив ініціатором Віленського Синоду (1599) між протестантами і православними та редактором проекту їхньої унії. Проект складався з 18 пунктів догматичного й етичного вчення, в яких, на думку Турновського, протестанти і православні не мали суттєвих розходжень. Основна платформа унії спиралася на догмат Трійці, формулюючись у такий спосіб: «Ми, чини, вельможне панство, радники, вершники та інші жителі Польського Королівства, Великого князівства Литовського та інших прилежних земель, прихильники як грецької, так і євангелицького сповідання, віруємо і сповідуємо єдиного в Трійці Бога, маємо одне і те ж одкровення Слово Боже і Господа Ісуса Христа визнаємо єдиним та істинним главою Церкви». Все, що роз'єднувало протестантів і православних, запропоновано вважати другорядним, несуттєвим. І щоб ці протиріччя якнайшвидше подолати, Турновський, дотримуючись утопічних поглядів чеського братства, запропонував організувати міжконфесійні богослужіння, відкривати спільні школи, проводити спільні релігійні конференції.

Щоправда, Річ Посполита в останній третині XVI століття була чи не єдиною європейською державою, де існувала відносна (лише для панівного стану) релігійна свобода. Але вона не мала надійного законодавчого підкріплення, тому її постійно порушували [13, 43-44]. Власовський І. підкреслює: «Але ж ці едикти не мали послуху, нікого й не залякали. Реформація в Польщі завдала такого удару католицизму, що католицькі сфери розгубились і до шістдесятих років XVI століття не знали властиво, що робити. [...] В половині XVI століття, за свідомством істориків, більше половини польських сенаторів вже не належало до Католицької церкви» [5, 224].

І хоча в першій половині XVI століття польський уряд вдається до низки державних заборон щодо коронних та українських земель, ці заходи не мали жодного впливу. Йдеться, зокрема, про численні едикти проти ввезення, продажу і купівлі протестантських творів. У 1520 р. польське духовництво зібралось у Пйотркові на Собор, на якому під головуванням свого примаса, Гнезненського архієпископа Яна Ласького, заборонило усім полякам читання лютеранських та взагалі еретичних книг, і що заборону підтверджувало на таких же Соборах у Ленчиці та Пйотркові (1523, 1530, 1532 рр.). У 1520 р. польський уряд видав на Торунському сеймі постанову, згідно якої полякам «під страхом конфіскації усього майна та вічного вигнання із батьківщини ввозити, продавати та використовувати

книги Лютера» [14]. У 1523 році король Сигізмунд I вимушений був видати краківському воєводі Криштофу Шидловецькому універсал, у якому вказувалося, що «ніхто не повинен вносити у королівство книг Лютера, або кого-небудь із його послідовників... ніхто під страхом смертної кари та конфіскації усього майна не осмілювався схвалювати, а тим більше проповідувати та поширювати його злісне та вже осуджене вчення» [14]. У 1525 році тільки у Кракові засуджено 16 осіб «за визнання засад Лютера», а впродовж першої половини XVI століття – понад 60 осіб. За розповсюдження протестантської віри були ув'язнені друкарі та викладачі шкіл Бартоломей, Матвій, Міхал і Петро (прізвища не збереглися) звинувачені у ересі відомі друкарі Ієронім Вієтор та Філіпп Вінклер.

Невдовзі після прийняття першого Литовського Статуту (1529 рік) почався широкий наплив поляків на Волинь. При підтримці короля вони осідали в урядах, набували земельних наділів, що викликало незадоволення з боку волинян. На Берестейському сеймі у 1542-1544 роках литовські й українські вельможі скаржилися королю, що в «Литве й Русі уряди і тунства роздани ляхам» [2, 102-103]. У 1544 році Зигмунт-Август переїжджає з Кракова до Литви. Наслідком цього стало призначення великої кількості литовських, українських та білоруських вельмож на придворні та службові посади у Литовському князівстві, які потиснули польський елемент. Відтак зростає сила і влада українських феодалів, які 1551 року на сеймі Великого Князівства добилися ще більших вольностей і прав. Першочергове становище займали князі Радзівілли – Микола Чорний та його двоюрідний брат Микола Рудий. Радзівілли були гарячими поборниками незалежності Литовської держави від Польщі, а тому, щоб відрізнитися від Польщі вірою, прийняли протестантство і всіляко сприяли його ширенню у Литовському князівстві. Зигмунт-Август, залишаючись католиком, таємно сприяв протестантським проповідникам, підриваючи свідомо чи несвідомо, православ'я та католицизм. Однак тільки одного протекторату Зигмунта Августа було недостатньо. Литовці, котрим король Ягайло та польські католицькі ксьондзи нав'язали католицьку віру, дивились на неї як на засіб поневолення своєї народності Польщею, і тому охоче приймали протестантство. Із кількох сотень парафій та монастирів у Литві того часу лишилися католицькими лише міста, а католиків майже не було у Литовському сенаті.

Ідеї Реформації поширювалися і через молодь, яка навчалася у Лейпцігському та Кенігсберзькому університетах: 1544 р. у Кенігсберзі відкрився лютеранський університет, тут друкувалася протестантська література. Формуванню протестантських ідей в східнослов'янському середовищі сприяв і Краківський університет, в якому навчалися вихідці з України. Значний вплив тут зробила праця польського гуманіста Анджея Фрич-Моджевського (1503-1572) «Про виправлення Речі Посполитої», перекладена з латини у 1577 р. Кипріаном Базиліком і надрукована в друкарні Яна Кішки в Лоську. У 1569 р. Польща і Литва об'єдналися в єдину державу – Річ Посполиту із спільним центральним органом (вальним сеймом), і до Польщі перейшла більшість українських земель, що належали раніше Литві. Та все ж ранні протестантські рухи посяли на Україні плідні ідеї, які продовжили своє життя і дали певні результати. Як безпосередній наслідок реформаційного впливу на духовне життя України було звернення до живої мови її народу як мови релігійної освіти, виховання, тлумачення Святого Письма. Наслідуючи приклад

протестантизму, до живої мови звернулися і найбільш радикальні діячі із православного духовенства. З'являється новий жанр літератури – так звані повчальні Євангелії, які, на думку дослідників, мають мало спільного з традиційною повчальною Євангелією, яку опублікував Іван Федоров для потреб православних християн у 1569 році. Ще й зараз у книгозбірнях Львова, Києва, при монастирях можна віднайти недосліджені рукописи й стародруки XVI-XVIII століть, котрі продовжили започатковане протестантськими громадами на Україні поширення Святого Письма та повчально-тлумачної християнської літератури живою українською мовою. На цій основі поступово розвивалися й викристалізувалася українська літературна мова.

Література

1. Барсов Н.И. Протестантизм в России // Христианство: Энциклопедический словарь: В 3 т. Т.2: Л-С / Ред. кол.: С.С.Аверинцев (гл. ред.), А.Н.Мешков, Ю.Н.Попов. – М.: БРЭ, 1995. – 672 с.
2. Батюшков М.П. Волинь. Историчні долі південно-західного краю / Пер. з рос. М.А.Миколаєнка. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 424 с.
1. Библиотека литературы Древней Руси. Т.11. XVI век / Вступ. ст., комент. и публикация Н.В.Савельева, С.В.Перевезенцев; Пер. Т.Р.Руди, С.А.Семячко. – С.Пб.: Наука, 2001. – С.218 – 277.
2. Борисов Н.С. Церковные деятели средневековой Руси XIII – XVII в.в. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 199 с.
3. Власовський І. Нарис історії української православної церкви. – Джерело доступу: <http://www.hrnam.kiev.ua/index.php?mode=books&cat=6>.
4. Грушевский М. История украинской литературы: В 6 т. Т.5. Кн.1: Культурні і літературні течії на Україні в XV – XVI столітті і перше відродження (1580-1610 рр.). – К.: Либідь, 1996. – 257с.
5. Дмитриев М.В. Православие и Реформация: реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 136 с.
6. Дорошенко Д. Нариси історії України. – Джерело доступу: <http://ukrhist.at.ua/pub/12-1-0-611>.
7. История религии в Украине: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / А.М.Колодний, П.Л.Яроцький, Б.О.Лобовик та ін.; НАН України. Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди, Від-ня релігієзнавства; За ред. А.М.Колодного, П.Л.Яроцького. – К.: Знання, 1999. – 735 с. – (Вища освіта XXI ст.).
8. Карамзин Н.М. История государства Российского: В 4 кн. Кн.3. – Ростов-н / Дону, 1995. – 389 с.
9. Лелявский Б.Н. Религиозная полемика съ коммунистами въ XVI – мь веке. III // Воскресное Чтение. – 1933. – № 23, 4 июня. – С.361- 363.
10. Лиценберг О.А. Евангелическо – лютеранская церковь в российской истории (XVI – XX вв.) // [http:// www.svitlo.net](http://www.svitlo.net). (Просветительський фонд «Лютеранское наследие»).
11. Любащенко В.І. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. – 2-е вид., доп. і випр. – К.: ПОЛІС, 1996. – 350 с.
12. Макарий (митрополит). Книга 5. Период разделения Русской Церкви на две митрополии. Глава III: Борьба Православия с протестантством и иезуитами и новые, усиленные попытки к унии. – Джерело доступу: <http://pravoslavie.by/rodpod.asp?d=123&Session=10>.

13. Острозький літописець // Між двох вогнів: Друга половина XVI – перша половина XVII ст./ Упоряд. і передм. І.О.Ворончук. – К.: Україна, 1996. – С. 376-393.

14. Русская Историческая библиотека. – С.Пб., 1880. Т.6. – Прилож. № 20.

15. Русская Историческая библиотека. – С.Пб., 1880. Т.6. – Прилож. № 22.

16. Субтельний О. Україна. Історія / Пер. з англ. Ю.Шевчука. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.

17. Тальберг Н. История христианской Церкви / Сост. цикла И.Розова. – Репринт. воспроизв. – М.: Интербук; Нью-Йорк: Астра, 1991. – 488 с. – (Религия в жизни общества).

Тимошук О.В. Ростки європейського протестантизму в Великому князстві Литовському (XIV – початок XVI ст.)

Исследовано пути и предпосылки проникновения раннего протестантизма на территории Великого княжества Литовского. Отражена полемика православно-католического направления против протестантизма. Доказано, что ранние протестантские движения посеяли на Украине плодотворные идеи: обращение к живому языку ее народа как языка религиозного образования, воспитания, толкования Святого Писания.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, Польша, Волынь, православие, ранний протестантизм, гусизм, чешские братья, лютеранство.

Timoshchuk, O.V. The shoots of Protestantism in Duchy of Lithuania (XIV-early XVI century)

The ways and preconditions of early infiltration of Protestantism in the Grand Duchy of Lithuania. Reflects the Orthodox-Catholic polemics against Protestantism. It is shown that the early Protestant movement in Ukraine sowed good idea: an appeal to the living language of the people as the language of religious education, education, interpretation of Holy Scripture.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, Poland, Volhynia, Orthodoxy, Protestantism early, gusizism Czech brothers, Lutheranism.